

FÓRUM

DEMMELE JÓZSEF

KITALÁLT TÖRTÉNELEM VAGY SZAKMAI TRADÍCIÓ?

Fontos szaktudományos problémát vetett fel a *Hadtörténelmi Közlemények* Kiss Balázs recenziójának¹ megjelentetésével és Czigány István válaszcikkével.² Elfogadható-e a Szlovákia (Slovensko, Slovakia) szó használata a történész diskurzusban, ha egy olyan korszakra vonatkoztatjuk, amikor államjogi értelemben nem létezett az önálló Szlovákia? Úgy vélem, Kiss Balázs rendkívül fontos problémára világított rá, cikkének argumentumai viszont, az érzelmi viszonyulás dominanciája és a sérelmi diskurzus használata miatt roppant problematikusá váltak (elsősorban erre reflektál Czigány István is hozzászólásában). Ugyanis, ahogy minden sérelmi beszédmódnak, úgy a magyarnak is korlátozott az érvényességi köre: e beszédmódra kívülről tekintve a belülről szilárdnak tűnő érvek nem mindig állják meg a helyüket. Azzal pedig, hogy a recenzens egy szlovák könyvet bírált, írásának (a *Hadtörténelmi Közlemények* olvasói mellett) automatikusan címettségévé váltak azok a szlovák történészek is, akik a magyar sérelmi diskurzus érvrendszerét aligha fogadnák el. Nem gondolom, hogy a magyar és a szlovák történészeknek minden szakmai kérdésben meg kellene egyezniük egymással, de azt igen, hogy ez esetben bőségesen rendelkezésre álltak volna szakmailag kevésbé támadható, a szerző mondanivalójának befogadását megkönnyítő érvek. Hiszen a Kiss által felvetett probléma nagyon is releváns, mivel nem csak a szóban forgó könyvvel, hanem a szlovák történetírás számos produktumával szemben megfogalmazható, kár lenne tehát, ha a nem megfelelően megválasztott érvrendszer miatt elsikkadna egy esetlegesen pozitív hozadékokkal is járó szakmai vita.

Amikor az első professzionális szlovák történészek, Daniel Rapant, Alexander Húščava vagy Branislav Varsík megpróbáltak válaszolni arra a kérdésre, hogy „mi a szlovák történelem”, a fő rendező elvet az etatizmusban látták meg.³ A múlt minden olyan mozzanata, amely az önálló (cseh)szlovák államiság felé mutatott, érdekes volt számukra, és minden, ami a későbbi végeredmény, Szlovákia (Csehszlovákia) megalakulása szempontjából mellékszálnak tűnt, inkább mellőzötté vált.⁴ Ezt az újonnan alakult állam tudományossága

¹ *Kiss Balázs*: Vladimír Segeš et al. Slovakia Military Chronicle. (Perfekt, Institute of Military History – Ministry of Defence of Slovakia, Pozsony, 2009. 202 o.). *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 1. sz. 294–296. o.

² *Czigány István*: „Vajon kinek a (had)történelme?” Néhány gondolat egy recenzió kapcsán. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 2. sz. 543–546. o.

³ *Viliam Čičaj*: Šlachta – staronový problém slovenskej historiografie. Česko-slovenská historická ročenka. Brno, 2005. 11. o.

⁴ Ez leglátványosabban a nemesség és azon belül is a szlovák anyanyelvű nemesség történetének a mellőzésében, valamint a szlovák nemzeti mozgalom katolikus történetének az ignorálásában mutatkozott meg.

szempontjából nézve alapvetően logikus gyakorlatot azonban egészen a huszadik század utolsó évtizedéig nem bírálta felül és nem módosította a szlovák történetírás. A Szlovákia megjelölés használata tehát nem más, mint ezen etatista szemlélet továbbélő hagyománya. Napjaink szlovák történetírásában három viszonyulást érdemes elkülöníteni:

1. Vannak olyanok a szlovák történészek között (nem is kevesen), akik többnyire kerülnek az 1918 előtti korszak leírásakor a Szlovákia megjelölés használatát, vagy legalábbis megoldandó szaktudományos problémaként tekintenek rá.

2. Ezzel szemben a szlovák kollégák talán nagyobbik része automatikusan, de bármiféle offenzív szándék vagy rosszindulatú megközelítés nélkül, a szakmai tradíciókban meggyökerezett kifejezésként használja, nem tudatosítva a szóhasználatban rejlő oximoront. Véleményem szerint egyébként ide tartozik a szóban forgó kötet is, valamint Dušan Kováč *Szlovákia története* című könyve. A szlovák eredetiben ugyanis a szerző sokszor használja a „na Slovensku” kifejezést az 1918 előtti korszakra vonatkoztatva. Már a borítószövegben (és ezt követően persze még számos alkalommal) figyelmezteti az olvasót, hogy a szlovák történelem, döntő részben két államalakulaton belül játszódott le, ez pedig a Magyar Királyság és Csehszlovákia.⁵

3. És persze vannak olyan esetek is, ahol leleplezhető a szándék, hogy a szerző, akár a források tudatos eltorzítása árán is elfedje a terület valódi államiságát, ez utóbbi eset azonban egyrészt ritka, másrészt a „main stream” szlovák történetírás által is erősen bírált gyakorlat.

Az ókor, a középkor és a kora újkor esetében nem ismerek olyan szakmai érvet, amely alátámaszthatná a szlovák történetírás jelentős hányadának eddigi gyakorlatát. Nem létezett csak szlovákok által lakott vagy szlovák elitek által dominált államalakulat, de a XVIII. század utolsó évtizedéig még a társadalom nagy alrendszerében sem regisztrálhatunk valamilyen speciálisan szlovák nemzeti szerveződést. Magától értetődőnek kellene lennie, de az eddigi gyakorlat tükrében mégis le kell írni: nem használható olyan állam neve egy adott kor leírásánál, amely abban a korban nem létezett. A Szlovákia szó használata a XIX. század előtti múlt leírására semmivel sem jobb, mintha az NDK harmincéves háborúbéli szerepéről, a középkori Olaszországról, az Amerikai Egyesült Államok Kolumbusz általi felfedezéséről vagy épp Magyarország honfoglalás előtti történelméről íránk. Nem gondolom persze, hogy azonnal át kellene írni az összes szlovák szakkönyvet, de azt igen, hogy a területmegnevezésekre vonatkozó szakmai elveket tudatosabban lehetne érvényesíteni ebben az esetben is.

A modern nacionalizmus kezdeti korszaka és az első világháború közötti időszak esetében már nem állíthatjuk ezt ilyen határozottan. Nem lehetetlen érveket hozni a szó használata mellett, ugyanakkor éppen sokrétegűsége miatt ez esetben különösen fontos lenne, hogy az adott szerző tisztázza, mit ért „Szlovákia” alatt.

A Slovensko szót ugyanis ekkoriban már viszonylag széles körben használták a szlovák értelmiségiek – nemcsak a nemzeti mozgalom radikálisabb, a szlovák önállóságot végcélként kítűző képviselői. A leggyakrabban ugyanakkor nem a mai értelemben, egy (akkor nyilván még csak elképzelt) államalakulatként, hanem egy szimbolikus-imaginárius térként hivatkoztak rá, amely a szlovákul beszélők összességét, illetve az általuk

⁵ Dušan Kováč: *Dejiny Slovenska*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 1998.

lakott földrajzi területet jelentette. Ez a földrajzi terület azonban csak részben fedi a mai Szlovákia területét. E fogalom végleges tisztázásához fontos lenne például megvizsgálni, pontosan milyen területet érthettek alatta. A vegyes lakosságú területeken és városokban vagy a szlovák diaszpóra és a dél-alföldi szlovák tömb esetében használták-e a korban a kifejezést, és ha igen, milyen kontextusban? Sokatmondó mindenesetre, hogy a korszak legfontosabb szlovák értelmiségije, Ludovít Štúr úgy mentegetőzött egy barátjának levele rövidsége miatt, hogy éppen kocsin ül, Pozsonyt („Břetislava”) már elhagyta, de még nem érkezett meg „Szlovákiába”.⁶ Sőt, a szónak volt egy még ennél is szűkebb értelmezése. Amikor a szlovák nemzeti mozgalom tagjai 1847-ben egy, a Vág folyó mellett fekvő városkába, Csejtére utaztak egy tanácskozás miatt, Liptószentmiklóson béreltek egy tutajt, s több emlékiratban is olvashatunk arról, hogy „erről az útról azt beszélik, hogy Csejtére egész Szlovákia egy tutajon utazott”.⁷ Szlovákia tehát ez esetben már nem egy tényleges vagy szimbolikus területet, nem is a szlovákság egészét jelenti, csak a modern nacionalizmus által életre hívott szlovák nemzeti mozgalom szűk körű, néhány tucat fős tagságát.

Ám a Slovensko szóhoz a korban már államjogi törekvések is kapcsolódtak. 1849-ben például a szlovák nemzeti mozgalom Bécs oldalán harcoló képviselői e néven (is) illették az általuk a császártól kérelmezett önálló szlovák államalakulatot. A szlovák vezetők tervezetei azonban nem valósultak meg, és amikor újra felvetődött egy autonóm szlovák terület kérdése, arra már egy másik megjelölést használtak. 1861-ben ugyanis minden korábbi és minden későbbi korszakkal szemben valóban hangsúlyos volt (legalább jelszavak szintjén) a nemzeti megbékélés politikája, így a szlovák igények megfogalmazói (elsősorban Štefan Marko Daxner és Ján Francisci) a magyar politikai elitből esetlegesen elutasítást kiváltó Slovensko szó helyett a felső-magyarországi szláv kerület (Okolie, Dištrikt) megnevezést használták. Ezzel is azt akarták kifejezni, hogy a szlovák területet nem a magyar államból kihásítva, hanem azon belül, annak részeként képzelik el. A magyar politikai elit azonban a szóhasználatától függetlenül a magyar állam integritása elleni támadásként értelmezte a megfogalmazást és elutasította a javaslatot. Ennek ellenére a szlovák autonóm területre sokáig az Okolie kifejezést használták.

Látható, ha egy történész a XIX. századi szlovák nemzeti mozgalom, a szlovákság, netán a szlovák államjogi törekvések történetét választja témájául, találhat érveket a Slovensko szó használatára, ám a számos jelentésréteg miatt minden esetben körültekintően kell eljárnia. A szónak éppen e sokrétűség miatt problémás a fordítása is. Angol vagy épp magyar nyelven még körültekintőbben lenne célszerű használni, mivel számos félreértésre adhat okot.

Tegyük hozzá, az sem mindig jó megoldás, ha a szerző a „Szlovákia” helyett „a mai Szlovákia területén” kifejezést használja. Ez anakronizmus, hiszen a történet nyelvi megformálásába az esetek többségében szükségtelenül kerül bele az információ, hogy a területen majd évszázadokkal később létre fog jönni egy nemzetállam. Azaz: a középkori, illetve kora újkori Felső-Magyarországon még senki nem tudhatta, hogy a „mai Szlovákia területén” éli le az életét, a kifejezés tehát erősen determinálja a múlt leírását, sőt, oly-

⁶ Ludovít Štúr Ján Šafáriknak 1838-ban. *Štúr, Ludovít: Listy Ludovíta Štúra 3. Dodatky*. Ed. Jozef Ambruš. Bratislava, SAV, 1960. 14. o.

⁷ http://www.zlatyfond.sme.sk/dielo/988/Francisci_Vlastny-zivotopis/1#ixzz25yGp5Mry (Az utolsó letöltés időpontja: 2012. szeptember 21.)

kor kifejezetten abszurd megoldásokat eredményez. *A szlovák történelem lexikona* című, szlovák történészek által írt, magyarul is kiadott kézikönyv magyar fordítója is használta például a „mai Szlovákia területén” kifejezést a Szlovákia helyett, ha az indokolt volt. A Könyves Kálmán által, 1105-ben megszüntetett Nyitrai részfejedelemséget bemutató címszó utolsó mondata így hangzik: „A fejedelemség címerét a kettős kereszt alkotta, amely átkerült a magyar állami címerbe is, mint a mai Szlovákia (Felső-Magyarország) szimbóluma.” Hiába a zárójeles pontosítás, a mondatban mégiscsak az szerepel, hogy a középkori magyar állam címerébe bekerült az 1993 utáni Szlovákia jelképe.⁸

A probléma tehát roppant összetett. Az esetek döntő többségében egy régi szaknyelvi tradíció automatikus továbbéléséről van szó, nem pedig a „magyar történelem” offenzív „kisajátításáról”. Ahogy a szlovák történelemmel kapcsolatos elmélkedés során oly sokszor, úgy talán ehelyütt is érdemes lehet a kiváló (és a Szlovákia kifejezést egyébként szintén problémásan használó)⁹ Lubomír Liptákra figyelni, aki már 1997-ben azt írta: „akarva-akaratlanul a történelmi Magyarországnál és Csehszlovákiánál kötünk ki. Mert valójában csak e két államalakulat története révén tudjuk bizalmas közelségből, részletelesen és a közvetlen érintettség érzésével szemléltetni, mit jelent az államfő és a parlament viszonya. Mi az a rendszer, mi az a rezsim, mi a hatalmi központ és az önkormányzatok, a gazdaság és a politika viszonya, mik az állami pénzügyek, az adók, a vámok, a bíróságok, a büntetés-végrehajtási intézetek, a külkapcsolatok és a geopolitikai érdekek, tehát a jelenségeknek és viszonyoknak az a sokasága, amelyen az állam alapul, és amelyek történelmi tapasztalataink összességét alkotják. Nem lehet arról szó, mint ahogy néha elhangzik, hogy legalább részben »kisajátítsuk« a történelmi Magyarország és Csehszlovákia történetét, inkább szellemi és politikai tőkénk restitúciójáról beszélhetünk.”¹⁰ – Nem gondolnám, hogy a liptáki kijelentések élesen ellentétben állnak a szlovák történészek szakmai elveivel, ez esetben viszont érdemes lehet a szóhasználatban is tudatosabban igazodni ezen elvekhez.

⁸ *A szlovák történelem lexikona*. Szerk. Dušan Škvarna. Ford. Kulcsár Mónika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2003.

⁹ *Lubomír Lipták: Slovensko v dvadsiatom storočí*. Bratislava, Kalligram, 2011.

¹⁰ *Lubomír Lipták: Milyen történelemre van szükségünk?* In: *Lubomír Lipták: Száz évnél hosszabb évszázad. A történelemről és a történetírásról*. Pozsony, Kalligram, 2000. 77. o.